

tulajdoníthasson Kosztolányi Dezsőnek (pl. 111.). Ennek tetőpontján rendkívül bizonytalan és meglehetősen önkényes érvezetéssel (83.), Lengyel András egy nem kevésbé vitatható munkájára alapozva (85–86.) Kosztolányi neve alá rendeli *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* című névtelen cikket, ezen gesztus elbizakodottságát pedig semmi sem példázhatná jobban, mint az, hogy azt közli Kosztolányi neve alatt (!) a függelékben. Nem hiszem, hogy energiaigényes bizonyítással kellene kiemelni az ilyen reflektálatlan és önkényes gesztusok veszélyességét és az irodalomtörténetet is érintő káros mivoltát, amelyekben a *Mint aki a sínek közé esett* sajnós bővelkedik.

Amikor többek között ezekben és a terjedelmi korlátok miatt itt vizsgálni már nem tudott fennmaradó tanulmányokban foglalt állítások létjoga felmerül, ellentétben a szerző által előre önmaga számára (főként interjúkban) biztosított védelmi pozíció állásfoglalásával, nem a Kosztolányi körül duzzadó apologetikus gesztusok vagy a „hivatalos irodalomtörténet-írás”, hanem a tudományos alapossághoz, megfontoltságához való viszony és az elérhető leginkább tárgyilagos hangütés kívánalma jut szóhoz, amelyek szükségessége nyilvánvalónak tűnik, amennyiben nem negatív ideológiai konstrukciók és a szenzáció vagy a nagy leleplezések hajhászása, hanem a szó legszigorúbb értelmében vett igazságosság megközelítése válik értelmezői feladatává. Lelkiismeretesen, a vállalt feladathoz mért felelősség teljes tudatában megírt életrajzokra mindenekelőtt azért van szükség, hogy a Bíró-Balogh Tamáséhoz hasonló könyvek véletlenül se tehessenek szert maradéktalan autoritásra, és ne válhassanak egy-egy *corpus* sírkövévé. (*Equinter*)

BALOGH GERGŐ

A kontextus tágas csarnoka

HAVASRÉTI JÓZSEF: SZERB ANTAL

Egyetemistaként úgy tűnt, hogy egyetlen szerzőre monográfiát szabni tisztos, ám csakis aprólékos, életidegen, műélvezetet kioltó, életfogytiglan tartó vállalkozás lehet. Művelje, akinek hét élete van! A *Kalligram Kiadó* kilencvenes évek közepén induló (és máig ívelő), *Tegnap és ma* című, kortárs és közel kortárs szerzők műveit tárgyaló sorozata s más hasonló vállalkozások azonban már elmozdulást jeleztek a monográfia műfaj tárgyát, premisszáit, módszereit illetően. A szerző életét háttérbe szorító, műimmanens, szöveg- és befogadásközpontú közelítésmódok legfőképpen a pozitivista, biográfiai indíttatású vagy szorosan e hagyományból kinövő életrajzi-strukturalista irodalom- és monográfiatudomány szemléletével és módszereivel feszültek szembe, és lassan felszámolták a műfajjal szembeni előítéleteket is. A szövegeken, szövegegyütteseken poétikai jegyeket, motívumokat érvényesítő, értelmezéscentrikus monográfiák vonulatában említhető például Horváth Kornélia „poétikai monográfiája” Petriről, Bengi László Kosztolányi-kötete vagy Harmath Artemisz Weöres-újraértelmezései is. Az utóbbi évek legzengzetesebb szakmai teljesítményei közül azonban nem egy visszatért a szerző alakjához – a szerző mint

nem kiiktatható irodalmi komponens elméleti rehabilitációjával párhuzamban. S ha nem is ír mindenki „kritikai életrajzot”, mint Ferencz Győző Radnótiról, hanem például az írói szerepváltozatok, imázsteremtés szempontjából közelít az életműhöz (élethez és műhöz), mint Szilágyi Zsófia Móricz-könyve, vagy az életrajzi események közé/mellé ágyazza választott alkotójának pályaképét, műveinek értelmezését, mint Kosztolánczy Tibor Osvát- vagy Keresztesi József Rubin-monográfiája. Így tehát napjainkban a korábbi évtizedekhez viszonyítva jóval tágabb és szerteágazóbb tartományt ölel át e műfaj, s e sokféleségben az adott műnek csak saját vállalásaival, premisszáival van elszámolnivalója.

Havasréti József Szerb Antal-monográfiája a szerző személyét, családját, élet- és munkakörülményeit, intellektuális alkatát, szűkebb és tágabb (kulturális) környezetéhez, zsidó származásához való viszonyát tárgyaló biográfiai jellegű fejezetei mellett az életmű jelentősebb alkotásait vizsgálja a kultúratudományok korabeli tudását, kontextusát mozgósítva. A monográfia írója már a bevezetőben „legnehezebben kiismerhető”, titokzatos alkotóként tünteti fel művének tárgyát. A Szerbvel (és műveivel) kapcsolatos kettősségeket, alkatának, identitásának dilemmáit, kifejele közvetített, imázsteremtő, és félelmeit, szorongásait „befelé” megvalló személyiségjegyeit, világnézeti, eszmetörténeti, esztétikai nézeteinek ingadozásait a monográfia egészében végigvezeti, s ezek keresztüztűzét, az ebből fakadó összetettséget, polaritást mindvégig, állásfoglalás, ítéletek és nyugvópontok nélkül fenntartja. Havasréti, szerényen, nem is vállal ennél sokkal többet művének bevezetőjében: „[k]önyvem célkitűzése ugyanakkor távol áll bármiféle »leleplezéstől«; az életrajzi és társadalmi hatások, az eszmetörténeti és irodalomtörténeti inspirációk rekonstrukciója mellett azt szeretné láthatóvá tenni, hogy a Szerb alkatában, ízlésében, írásaiban, irodalmi és életrajzi gesztusaiban megfigyelhető polaritások és ambivalenciák miképpen határozták meg életművének sajátos kifürkészhetetlenségét, de mondhatjuk így is: titokzatosságát.” (10.) A monográfia azonban nem csak e következetesen végigvitt ábrázolásmód által győzheti meg olvasóját, mindehhez hozzájárul, hogy sikeresen tart távolságot tárgyatól, árnyaltan, emberi mivoltában, összetettségében láttatja Szerbet, nem elfogult és nem apologetizálja témáját, mint ahogy ez más esetekben megtörténik. Mindezt segíti, hogy Havasréti határszövegek, naplók, levelek, vallomások segítségével igyekszik megérteni és értelmezni szerzője életkörülményeit, lelki alkatát, gondolkodásmódját és szerzői intencióit, s mivel szerencsés arányban gazdálkodik pro és kontra szövegrészletekkel, eljárása meggyőzőnek tűnik (még ha tudatában is vagyunk annak, hogy az argumentáció iránya és ereje nagyrészt kiválasztás és elrendezés eredménye), különösen az individuumot elhelyezni kívánó, arcképképző, szerelemfilozófiát, szexuális orientációt és a zsidósághoz való viszonyt tárgyaló fejezetekben. Ezek a részek jól érzékeltetik azt a feszültséget, amely a mondhatni sikeres (ön)imázsalkotás eredményeképpen a kortárs és későbbi reakciókból visszatükröződő és a vívódásokat, félelmeket, dilemmákat artikuláló énfeltáró szövegek tartalma között húzódik. A monográfia átrajzolja a köztudatban élő Szerb-képet, lebontja vagy árnyalja azokat a sztereotípiákat, évtizedes berögződéseket, amelyeket a kortárs recepció és a halálát követő évtizedek írásai, vallomásai teremtettek és tartottak fenn, akár jó szándékból, vagy önös érdekből, politikai, világnézeti okokból.

A kötet gigantikus méretei ellenére is jól forgatható, olvasmányos szakmunka, tudományos szakkifejezések nem terhelik a szöveget, ennek ellenére fogalomhasználatja világos, egyértelmű. A befogadást a választott közelítésmód is segíti, mivel Havasréti a kultúratudomány legváltozatosabb területei felől közelíti meg az életmű darabjait. Az antropológiai, archeológiai, etnográfiai, vallástörténeti, olvasásszociológiai, eszmetörténeti, pszichoanalitikai körüljárásoknak kiválóan engedelmesskednek Szerb művei, ám ezen nincs mit csodálkozni, hiszen Szerb maga is – szerteágazó érdeklődésének megfelelően – e tudományágak horizontjából szemlélte az irodalmat, az európai kultúrát, kora tágan értett kulturális közegét, mindennapjait. A *világirodalom története* kapcsán elhangzó összegzést Szerb egész életművére és a monográfia alapvető eljárásaira egyaránt érvényesíthetjük: „A [spengler] kultúrformológia csupán az egyik azon hatások sorából, melyeket ez a minden inspirációra fogékony, rendkívül receptív elme önmagába felvett: a pszichoanalízis, a médiatörténet, az irodalomszociológia, a kultúrafilozófia, a tudásszociológia, a vallástörténet, az etnográfia, a kulturális antropológia, a gazdaságtörténet hatásai mellett.” (549.) A szerző tulajdonképpen nem tesz mást, mint visszaolvassa tárgyára a húszas-harmincas évek Szerb által is ismert (vagy ismerhető) tudáshalmazát, szellős és bőséges kontextust teremtve ezáltal a művek megközelítéséhez. Míg Poszler György Szerb-monográfiája keletkezési idejének (1973) (poszt)pozitivist elvárásai és szokásai szerint ok-okozati rendbe, fejlődéselvű egységes történeté formálja irodalomtörténeti elbeszélését, addig Havasréti, talán szándékosan is ellen tartva e felfogásnak, kerüli a közvetlen levezetéseket, okadatolásokat, a bizonyosságok deklarációját; műve körüljáró, megengedő Szerbbel, előzékeny a befogadóval, mozaikszerű, extenzív-excentrikus.

A horizontokat tágító megközelítések olyan kulturális és tudományos összefüggéseket nyitnak meg az olvasó előtt, amelyek láthatóvá teszik az alkotót érő hatások komplexitását, és átélhetővé azt a szellemi közeget, amelyben Szerb mozgott és amely műveit inspirálhatta, terelhette. A részletes kitérők kapcsán olykor el is feledkezünk Szerbről, mint például Kerényi mítoszfeldfogása, a többször is visszatérő spengleriáda vagy a lét fenyegetettségével szemben mitológiai erőket mozgósító „párhuzamos történetek” (Honti János és Szabolcsi Bence) esetében. Ezek a hosszas digressziók érdekességük ellenére is helyenként túlírtta teszik a fejezeteiket, ráadásul a szerző ezeket csak lazán csatolja vissza Szerbhez vagy éppen tárgyalt alkotásához, az olvasóra bízva a hatások, párhuzamok mértékének, erejének megítélését, elhelyezését. Ez az eljárás ismét Szerb irodalom-felfogását idézi meg, aki szembehelyezkedett a 19. század „gépies, mennyiségbeli” hatáselvével, amely az irodalmi műveket életrajzi, műfaji, textuális hatások kauzálisnak tételezett viszonyából vezette le. Szerb átértelmezi ezt a hatásmodellt, és a hatás fogalmát, ahogy ezt Havasréti is rögzíti, a befogadói oldalhoz rendeli. A *világirodalom történetének* szerzője Gundolf felfogását emeli ki: „a szellemi átvételnél nem az a fontos, akitől átvesznek, hanem az, aki átveszi, mert ő fejt ki teremtő munkát és ő változik meg; nem az az érdekes, hogy mit vesz át egy alkotó, hanem, hogy mit csinál belőle.” (VIT, 1997°, 830.) Szerb irodalomtörténetében és irodalmi tárgyú esszéiben érezhetően minden lehetséges területen enyhíteni igyekszik a történelmi, társadalmi,

egyéni hatások közvetlen erejét, meghatározottságát, s monográfusa, úgy tűnik, Szerb saját eljárását, értékrendjét alkalmazza a róla írtakban.

A kultúraközpontú, kontextuális távlat, az érintkezési pontok elegánsan nagy ívű, alfejezetekbe szedett tárgyalása, miközben többnyire logikus, jól követhető, olykor mégis hiányérzeteket kelt. Leginkább a regények (*A Pendragon legenda, Utas és holdvilág*) közelítéseivel kapcsolatban maradtak számomra túl nagy kitöltetlen rések. A felvetett, s e művek értelmezésében üdvözlendően eredeti szempontok végül nem mindig érnek célra, mivel felszíni jelentésjavaslatok, laza párhuzamok maradnak, a szerző ritkán tér vissza a regény részeihez, a szöveghez, s ritkán fogja össze pontokba szigetelt szempontjait egy összetettebb jelentéskonstrukció érdekében. Mindez azzal is összefügg, és talán ez legkomolyabb kifogásom Havasréti munkájával szemben, hogy a szépirodalmi művek esetében a kultúraelméleti közelítés mellett alig-alig vannak jelen prózapoétikai, narratológiai szempontok, amelyeknek bevetése (vagy legalább a monográfia beszédmódjába szőtt „észrevétlen” alkalmazása) azzal járhatna, hogy magukkal a szövegekkel mint irodalmi alkotásokkal szorosabb, a műértés szempontjából termékenyebb viszonyba kerülhetne az olvasó. Az elbeszélések szerkezetét, fókuszait, narratív szintjeit, az elbeszélő(k) személyét, nézőpontját, beszédmódját (vagy más lehetséges poétikai jegyeket) mellőző értelmezés ily módon nem ágyazza bele felvetett – táj- és térfilozófiai, pszichoanalitikus, vallástörténeti, etnikai, szociális, intertextuális, gender stb. – szempontjait a regény szövetébe, nem dolgozza ki ezek – egymáshoz is mért, egymással is összefüggő – regénybeli pozícióját, hangsúlyát, jelentőségét, műbeli kifutását. S e fikciós művek kapcsán szükséges óvatosabban kezelni a határszövegek „érveit” is, hiszen a mű főhőse nem azonosítható a szerzővel, ahogy ez *A Pendragon legendát* tárgyaló fejezetben több alkalommal is megesik.

Havasréti műve kifejezetten Szerb szerzői alkatára, személyiségére, kortárs szellemi közegére és az életmű nagyobb állomásaira koncentrálna. A korai versek, novellák épp csak említetnek, s bár Poszler György monográfiája részletesebben tárgyalja ezeket, szívesen olvastam volna újraértelmezésüket, más szempontú megközelítésüket. A könyv azonban így is óriási anyagot mozgat és sok összefüggésre mutat rá, s mindvégig, úgy sejtem, koncepciózus megfontolásokból, a két világháború közötti tudományos-kulturális tudáskeretet, diskurzusrendet, recepciót mozgósítja, s alig-alig lép túl tárgyalt időszakán, kivéve az utolsó fejezetet. Tehát elsősorban saját korában és saját kora által kívánja megrajzolni Szerb Antal arcképét és műveinek karakterét, szándékoltan marad el a Szerb-kultusz és -receptió bemutatása. Ezt figyelembe véve felesleges is lenne kortárs horizontok, mai nézőpontból kínálkozó filozófiai, elméleti (például térelmélet) irányokat számon kérni a művön, bár bizonyos társadalomelméleti, önéletűri vagy a gender szempontok műbeli érvényesítése mégis bizonyos kavargást, zavart jelez a horizontok összecsúsztatásán terén. Ám ha a monográfia implicit szándékait, módszerét figyelembe véve csak a Szerbet körülvevő szellemi, művészi közeg kontextusához lehet/illik hozzászólnunk, akkor a részletesen tárgyalt Kerényi-, Thienemann-, Lukács-, Spengler-, Frobenius-hatások részletes kifejtéséhez viszonyítva a Babits-Szerb kapcsolat vagy az esszéíró nemzedék szemléletével való hasonlóságok, különbségek feltárása szűkre szabottak. Szerb irodalom-felfogásának és irodalomtör-

téneteinek kibontásában fontos szerepet kaphattak volna a két alkotó hasonló irányú szellemi, elméleti, irodalmi orientációi és alkati, nemzedékbeli különbségei is. Bár Havasréti tárgyalja Szerb 1927-es *Az intellektuális költő* című Babits-esszéjét, s a fiatalabb alkotó esszéinél is kiemeli a babitsi esszényelv lirizálásának jelentőségét, ám a *Nyugat* szellemi vezérének irodalomszemléletét, tanulmány- és esszéírói karakterét csak a szakirodalom alapján tárgyalja röviden. *Az európai irodalom története* bevezetőjének idézésén kívül csupán a *Beszélgetőfüzetekből* kapunk néhány Szerbre vonatkozó megjegyzést. Holott a goethei világirodalom fogalom hatása és a német alkotó iránti rajongás mindkettőjük pályájának kitüntetett pontja, ahogy a magyar és a világirodalom összefüggései, a táj és nemzetek viszonya, a nemzetkarakterológiai szempontok és a korabeli hanyatláselméletek inspiráló hatása is közös irányokat, összevetendő területeket mutat, akár Babits irodalomtörténete, akár a *Magyar irodalom, Az irodalom elmélete, a Szellemtörténet* vagy az *Itália és Pannónia* című Babits-írások érintése által.

Havasréti Szerb-könyve, kifogásaim ellenére is, nagyszerű, alapos és végiggondolt vállalkozás. A különböző irányokból, témákból, művekből induló fejezetek gyakran érkeznek ugyanazokhoz a gondolati csapásokhoz – (pre)romantika, csoda, exkluzivitás, neofrivolság, spenglerizmus, freudizmus stb. –, amelyek ismétlődéseik által végül kitaposott ösvényekké szélesednek, s így láthatóvá teszik Szerb Antal alkati, alkotói, szellemi alapvonásait, melyek monográfiájának köszönhetően most, halála után mintegy hetven évvel, messziről is élesen kivehetőek. (*Magvető*)

VISY BEATRIX

Fehér színesek

SZÉKELY LÁSZLÓ: A LEHETELENSÉGEK ORSZÁGA

Pusztai Gábor debreceni néderlandista, a holland gyarmati irodalom magyar vonatkozásainak bizonyosan legjobb ismerője Székely László író-műfordítónak eredetileg magyar lapokban, folyóiratokban – javarészt *Az ünnepben*, *A Földgömbben* és a *Tükörben* – megjelent elbeszéléseit gyűjtötte össze és adta közre. Székely 1914-ben kerekedett fel unokatestvérével, hogy Kelet-Indiában (Indonéziában) próbáljon szerencsét. Munkafelügyelői állást kapott, 16 éven keresztül élt és dolgozott különböző ültetvényeken Deliben. Itt ismerkedett meg Madelon Lulofsszal, akivel összeházasodtak, egy lányuk is született. 1930-ban Budapestre költözött a család, Madelon Magyarországon írta meg gyarmati tárgyú regényeit, amelyek nagy sikert arattak Hollandiában. Székely első elbeszélései is ebben az időszakban születtek. Ő is híresebb volt Hollandiában, mint Magyarországon, jóllehet igazán ismertté az a botrány tette, amely egyik könyvének amerikai fordítása kapcsán robbant ki Hollandiában (a holland változat kevésbé volt kritikus a gyarmati viszonyokkal szemben, mint az angol szöveg – amely viszont nagyon közel állt a magyar eredetihez). 1938-ban a biztonságosabbnak tartott Hollandiába költözött a